

NARODNI POKRET NA SISAČKOM PODRUČJU 1903/1904.

Ivica G o l e c

U Sisku, jednom od žarišta oporbenih snaga u Hrvatskoj, narodni pokret, osim Stjepana Radića, nastoje usmjeravati i dati mu neke specifične značajke ponajprije odvjetnik Grga Tuškan i tiskar Janko Dujak. Do ozbiljnijih nemira dolazi 9. svibnja 1903. kada je demonstriralo preko 500 Siščana.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća suprotnosti između austrijskih i mađarskih vladajućih klasa unutar Monarhije sve su naglašenije. Normalno je odvijanje ustavnog života na temeljima Austro-ugarske nagodbe otežano. Njemačko-češki sukob i djelovanje mađarske opozicije hrvatski politički krugovi promatraju različito. Glavne opozicijske snage u Hrvatskoj, po svemu sudeći, dobrim se dijelom ne snalaze, ostaju pasivne i ne koriste priliku da se u ovom izuzetnom trenutku, posluže krizom dualizma. Poticaj za to ponajviše dolazi od tzv. Napredne omladine, stranački još neorganizirane grupe mladih političara. Akutna kriza Monarhije izbila je istom 1903. odlučnim stavovima predstavnika mađarske vladajuće klase i zahtjevima mađarske opozicije, što počinje ugrožavati i same temelje dualizma. To stanje nameće hrvatskoj i srpskoj politici unutar Monarhije nov pravac i približavanje pri uklanjanju prisutnih suprotnosti, što je vjerojatno inicirano od pojedinaca svjesnih da se sukob Beča i Pešte u tim prostorima ne koristi dovoljno.

1903. i 1904. godina u cijelosti su u Hrvatskoj obilježene napetošću, nemirima, demonstracijama i održavanjem protestnih narodnih skupština. Narodni otpor Khucnovu režimu pretvara se u široki pokret, ponajprije protiv mađarske hegemonije, a to razdoblje u našoj historiografiji obično označavamo kao »Narodni pokret 1903-1904.« i početak politike »novog kursa« u Hrvatskoj. Sisak i sisački kraj u to je vrijeme, uz Zagreb, Osijek i još neke gradove, jedno od jačih opozicijskih središta.¹

Banska je Hrvatska oko 1900. mogla predstavljati »najjače atraktivno središte Južnih Slavena u Monarhiji«, iz koje bi »izvirale političke, kulturne i privatne inicijative«. Razloge zbog kojih nije bilo tako, ponajviše možemo

¹U pisanju ovog rada o sisačkim zbivanjima 1903/4, dobro su mi poslužili lokalni sisački i petrinjski listovi, Sisački glas i Banovac, kao i zagrebački Obzor i Srbobran. Znatan dio arhivske građe, poglavito o sisačkim svibanjskim demonstracijama i sudskim procesima, po svemu sudeći nije sačuvan. Manji je dio pohranjen u Muzeju Sisak. U historijskom arhivu Hrvatske ima podosta službenih izvještaja, većim dijelom objavljenih po Vasi Bogdanovu, u knjizi Hrvatski narodni pokret 1903/4, Zagreb 1961. Za bolje prosuđivanje biti i poruka narodnog pokreta u Hrvatskoj najviše su mi koristili dragocjeni podaci Rene Lovrenčića iz njegova djela Geneza politike »Novog kursa«, Zagreb 1972. i neka poglavlja u knjizi Mirjane Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973. Osim tih, koji su mi poslužili kao vodilja u najvećem dijelu rada, dosta su mi poslužila i djela Janka Iblera, Hrvatska politika 1903, Zagreb 1914, Josipa Horvata, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936, zatim Zapisci Ise Kršnjavog, Zagreb 1986. i ostalo.

tražiti u njezinoj privrednoj zaostalosti, nepovoljnoj socijalnoj strukturi, okruženom i protuhrvatskom Khuenovu režimu, nacionalnim borbama Hrvata i Srba, iscrpljujućim i beskorisnim nadmetanjima oporbenih stranaka, što sve uzrokuje da »banska Hrvatska na prijelazu stoljeća više odbija, nego privlači«. ²

Spomenute su značajke prisutne u manjoj ili većoj mjeri na svim gradskim područjima, a, što je nesumnjivo jedan od bitnih činitelja, privreda banske Hrvatske neznatna je i nije u stanju pružiti uspješniji otpor mađarskoj dominaciji, »a kamo li da je dosegla stupanj zrelosti za jaču ekspanziju«. ³

Sisak, kao važan ekonomski, trgovačko-prometni, pa i kulturni centar, zadržava taj trend do sredine druge polovice 19. stoljeća, dok se na prijelazu dvaju stoljeća, osobito u ekonomskom pogledu ne razlikuje od većine drugih gradova. Za presječeni pozitivni tok sisačkog razvoja 70-ih godina više je razloga. Jedan su od bitnih svakako negativne posljedice koje se osjećaju u cijeloj Hrvatskoj poslije poznatog sloma na bečkoj burzi 1873. Zapaža se to i u zastoju daljnjih procesa okupljanja domaćeg kapitala, sve do devedesetih godina 19. stoljeća. Oko 1890. od novčarskih zavoda u Sisku je ostala jedino »Sisačka vjeresiona banka« utemeljena 1873., a od industrijskih poduzeća Sisačka pivovara (1855), pilana u Capragu (1885) ⁴ i jedna veća ciglana. Nakon stečaja sisačke štedionice 1889, zahvaljujući ponajviše Grgi Tuškanku osnovana je »Stedovna i pripomoćna zadruga« krajem 1892. i »Posavska štedionica« 1897. Slična je društva pokušao utemeljiti i u nekim sisačkim selima, ali mu je to uspjelo samo u Gušću 1900. ⁵

Putnički promet na brodskoj liniji od Siska do Zemuna, kao i prijevoz roba riječnim tokom, od 1885. je godine u opadanju, a 1890. je neznatan. ⁶ Sisačko riječno brodarstvo i brodarski promet, svojevremeno bez premca u Hrvatskoj, pokušava se oporaviti usamljenim poticajima spretnijih pojedinaca. Poslije kraha poznate tvrtke »Sipuš-Morović«, sisački trgovac Tomo Cvetnić sa svojim parobrodom »Sisak« osniva 1899. godine »Prvo hrvatsko parobrodsko poduzetništvo« koje će raditi na Savi, Tisi i Dunavu. ⁷

Gospodarska podružnica u Sisku, osnovana još 1847. godine, 1890. ⁸ ima 131 člana, predsjednik joj je sisački župnik Dragutin König, a 1900. »opstoji samo na papiru«.

Krajem 19. stoljeća u Sisku je, osim stalno dolazjećih nadničara, dnevničara, transportnih i tvorničkih radnika, i dalje zapažen broj trgovaca i

²Usp. o tome, Rene Lovrenčić, Geneza politike »Novog kursa«, Zagreb 1972, 22.

³Isto, 22.

⁴Od 1874. do 1885. u Sisku je radila poznata pilana Rankl-Collusi, a godišnje je u prosjeku pilala 10.000 hrastovih trupaca. Prestankom njezina rada, belgijski trgovac Albert Lamarche 1885. utemeljuje pilanu u Capragu, jačine motora 70 KS. Iako jača po snazi od prijašnje, godišnje u prosjeku izreže samo 7.000 hrastovih trupaca. (Statističko izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu 1886-1890, Zagreb 1892, 294-295). Pilana je kasnije promijenila više vlasnika, a poznatija je, kao pilana Dřach, po vlasniku Morisu Drachu. Ima istraživača i historičara koji pogrešno stavljaju početak rada te pilane u 1896, 1898. godinu i sl.

⁵Sisački viestnik, Sisak, 1, 11. 2. 1900, 11.

⁶Banovac, Petrinja, 11, 7. 1. 1899, 2. (Dalje samo: Banovac, godina izlaženja, datum i broj lista).

⁷Tako je npr. 1885. na putničkoj brodarskoj liniji Sisak-Zemun i obratno iz Siska otputovalo 11.529, a doputovalo 11.836 putnika. Iste godine riječnim prijevozom iz Siska je otpremljeno 21.434.600 kg raznih roba, a dopremljeno 101.949.900 kg roba. (Stat. izv. Trg. obrt. komore u Zagrebu, Zagreb 1887, 700-701). 1890. godine iz Siska je otputovalo samo 80, a došlo 165 putnika, dok je otpremljeno 72.256, a pristiglo u Sisak 423.684 metričkih centi raznih roba. (Isto, Zagreb 1892, 351).

⁸Gospodarski list, organ hrv.-slav. gospodarskoga društva, Zagreb, 38, 5. 1. 1890, 1, 4. D. König je predsjednik podružnice i 1900. Podružnica 1890. ima ukupno 131, a 1900. samo 19 članova (Gospodarski list, 48, 5. 1. 1900, 1, 5).

obrtnika. Broj se žitelja povećava, ponajviše ovim migracijama, pa tako Sisak 1900. ima 6.632 stanovnika.⁹

U većini hrvatskih gradova dominantnu ulogu u privrednom životu imaju nacionalno strani elementi, a domaće građanstvo, dijeleći se na hrvatsko i srp-sko, privredno dosta slabo surađuje.¹⁰ Te osobitosti u Sisku nisu toliko zapažene, ponajprije zbog rasplamsavanja političkih sukoba pristaša vladine i opozicijskih stranaka, bez razlike na vjeru i narodnost.

Počtkom devedesetih godina 19. stoljeća različitost političkih interesa, pa i sukoba, na sisačkom području također je znatno izražena. Osim Stranke prava, Neodvisne narodne stranke (obzoraša) i vladine Narodne stranke (mađarona) prisutni su i socijalistički orijentirani radnici,¹¹ koji, nakon osnivanja Socijal-demokratske stranke 1894, već sljedeće godine vjerojatno i u Sisku imaju svoju organizaciju. Uspjesi pristaša nove stranke nisu baš značajni, razlozi su višesložni, a ovdje valja spomenuti primjetno netolerantan odnos ostalih političkih stranaka i službeno onemogućavanje njihova rada od Khuenova režima, zabranom socijalističkih klubova i progonima najistaknutijih socijalista.

Pravaši i obzoraši, kao najjače opozicijske stranke u Hrvatskoj, ponovno sami »ratuju«, a osnove njihovih političkih programa postaju sve neprihvatljivije za nove prilike.

Na javnu scenu u banskoj Hrvatskoj već 1893. ulazi grupa mladih političara, koja uviđa svu štetnost rascjepanosti i trvenja unutar tih stranaka, te kod njih prevladava svijest o potrebi koncentracije svih opozicijskih snaga, u čije se političke programe ponajprije moraju ugraditi i bitne socijalno-ekonomske odrednice. Najagilniji je pripadnik te grupe »mladih«, koja će kasnije prerasti u »Naprednu omladinu«, Stjepan Radić, mogli bi reći »Sišćanin«, sve više prisutan ne samo osobno, već i idejama na tom području, počevši od poznatog »ispada« protiv zdravice banu 25. lipnja 1893. prigodom proslave 300. obljetnice bitke kod Siska.¹²

Osudi bana i mađarskim presizanjima na Hrvatsku, pridružio se tijekom svečanosti te značajne godišnjice i G. Tuškan, u prisutnosti velikog broja mladih.¹³ Oba ta »buntovnika« bit će sve do 1903. sa svim svojim posebno-

⁹Usp. o tome: Statistički atlas kraljevine Hrvatske i Slavonije 1875-1915, Zagreb 1915, tablica 3. Tako je Sisak 1880. imao 5.529 gradskog stanovništva, a 1890. bilo je 6.129 žitelja. Prema jednom drugom izvještaju kr. statističkog ureda u gradu Sisku 31. 12. 1900. godine živi 7.047 stanovnika, i to 3706 muških, 3.341 ženskih, 4.216 neoženjenih, 2.326 oženjenih, 486 obudovljenih, 19 rastavljenih, 6.114 katolika, 6 grkokatolika, 526 pravoslavnih, 27 evangelika i 369 Židova. Od ukupnog broja gradskog stanovništva pismeno ih je bilo 4.331 (Usp. Banovac 14. 6. 1902, br. 25).

¹⁰R. Lovrenčić, n. dj., 27.

¹¹Prema pisanju socijal-demokratskog glasila Sloboda, izgleda da su u Sisku 1893. zapaženiji Ivan Stazić - postolar i Ivan Čupak - knjigoveža. (Sloboda 2, 1. 5. 1893, 9). Nema sumnje da je socijalistički orijentiran i Josip Čupak, knjigoveža. Poslije oštih Khuenovih progona 1897, njegova se politička uvjerenja mijenjaju, ali ostaje zabilježen kao prvi radnički pisac u Hrvatskoj. Napisao je osam pripovijedaka iz radničkog života, koje je objavljivao najprije u Radničkom glasniku, a 1895. tiskane su kao posebna knjižica. (Vlado Oštrić, prilozi pitanjima početaka radničke i socijalističke štampe u sjevernoj Hrvatskoj (1869-1890), Počeci socijalističke štampe na Balkanu, Beograd 1974, 69).

Poslije poznatog oštrog Khuenovog stava prema socijal-demokratima i oportunističke politike središnjeg vodstva znatan broj pristaša stranke prilazi ostalim opozicijskim strankama, a manji dio djeluje i dalje, javljajući se svojim dopisima u Slobodi. Tako npr. u dopisu iz Siska jedan socijalist piše, da su oni (socijal-demokrati - G. I.) dobili poziv za proslavu 15-godišnjice opstanka obrtno-radničkog društva »Sloga«, ali nisu htjeli ići i »dobro je da nisu išli, jer se tamo samo gostilo i išlo u crkvu, a jedan je pop cijeli sat govorio i zaglupljivao narod«. (Sloboda, 16, 25. 8. 1898).

¹²U Obzoru od 27. 6. 1893. dopisnik iz Siska piše kako je poslije održane »zdravice« gradskog vijećnika Djure Fabca banu Khuenu »ustao« pravnik Radić i povikao »Slava Bakaču« Mi slavimo tristogodišnjicu, ... a ne slavimo Radi mogućnosti zabrane lista, uredništvo nije objavilo ono najvažnije što je Radić rekao o banu. Radiću je zbog tog »izgreda« sudeno u Petrinji. Zagrebački »Agramer Zeitung« od 16. 10. 1893. izvještavajući svoje čitaoce o sudenju, piše kako je za vrijeme održavanja pozdravnih govora banu ustao S. Radić, održao »ein Perceat« na bana, nazvao ga pogrdnim imenom i tvrdio da on već 10 godina Hrvatsku tlači i gazi. (Sloboda osobni prijevod autora).

¹³Agramer Zeitung od 26. 6. 1893. izvještava o sisačkoj proslavi, koja se prije podne 25. 6. održavala u svratištu Veliki kaptol; poslije podne istog dana tim povodom u Starom gradu trebala je biti održana

stima i suprotnim pogledima na sveukupnost društvenih odnosa u Hrvatskoj, najistaknutije ličnosti političkog života, ne samo na sisačkom području, nego i šire. Iako od 1895, nakon raskola u Stranci prava, Tuškanova »domovinaška« struja nema previše sluha za ozbiljniju suradnju s Radićevom »pravaškom grupom«,¹⁴ oba su jedinstveni u bespoštednoj borbi protiv Khuenova režima u Hrvatskoj.

S. Radić i većina njegovih drugova koji studiraju u Pragu, bez sumnje pod velikim utjecajem Tomáša Masaryka, postaju sve više zaljubljenici francuske i ruske kulture, ideje slavenske solidarnosti i jedinstva.¹⁵ Prihvaćaju njegove sugestije o »socijalistima kao korisnim saveznicima u borbi za demokratske i društvene reforme, ali odlučno odbacuju marksizam i perspektivu socijalističkog društva. Osim toga, mogli su se uvjeriti u »golemu ulogu sustavne moderne političke, gospodarske i društvene organizacije u nacionalnom pokretu i usporediti češke prilike s pojmom i značenjem stranaka u Hrvatskoj«. ¹⁶ Nastoje proširiti preporod na najšire slojeve naroda uviđajući da se »velikoj politici« treba suprotstaviti socijalnim i kulturnim radom u narodu.

Mnoge od ovih značajki nedostaju Tuškani i njegovim domovinašima, unatoč tome što se i u njihovu djelovanju od 1897, osim zaštite i proširivanja političkih prava, nagovještavaju i konkretni prijedlozi za rješenje ekonomsko-socijalnih pitanja.¹⁷ Vjerojatno je i to imalo svog utjecaja pa je, prilikom izbora »koalirane opozicije« 1897.,¹⁸ Tuškan dobio daleko veći broj glasova od seoskih birača nego u Sisku.¹⁹ Međutim valja istaknuti da se kod Tuškana, za razliku od Radića, a njihovi politički stavovi imali su najjači odjek u sisačkom kraju, poglavito od 1895. sve više osjeća koketiranje s klerikalizmom. Budući da od 1897., unutar koalirane opozicije, točnije domovinaša, djeluje i kršćansko-socijalna struja čiji su glavni pobornici čvrsto povezani sa Siskom,²⁰ možda je i razumljivo što je vodstvo te struje preuzeo

pučka svečanost, koju su ometali omladinci pod vodstvom G. Tuškana, poznatog starčevićanca. Nadalje se u dopisu ističe da se Tuškan popeo na stol i javno osudio događaje na banketu. Na to se većina prisutnih vratila u grad, a bunotvnike su ostavili same da se izviču do mile volje. (Osobni prijedov autora).

¹⁴Oprečna mišljenja i sukobi u Hrvatskoj stranci prava dostižu vrhunac poslije studentskih demonstracija i spaljivanja mađarske zastave, prigodom posjete Franje Josipa I. Zagrebu 16. listopada 1895, pa krajem godine dolazi i do stvarnog rascijepa stranke, na maticu stranke tzv. »domovinaše« s Franom Folnegovičem, Grgom Tuškanom i ostalima, te na tzv. »čistu« stranku prava, poznatu i pod imenom »frankovci«, koje je dobila po dugogodišnjem predsjedniku Josipu Franku.

Kako su sudionici tih demonstracija bili protjerani sa svih škola i sveučilišta u Hrvatskoj, većina njih odlazi na daljnje školovanje u Prag, radi čega i dobiva naziv »praška grupa«. Izdavalci su svoje glasilo Hrvatska misao, prožeto potrebnom solidarnosti i uklanjanjem sporova između svih slavenskih naroda, a napose Hrvatima i Srbima. Do 1896. godine hrvatski i srpski studenti koji studiraju u Pragu djelovali su odvojeno, a tada se udružuju u Ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu, koja je izdavala i almanah »Narodna misao«.

¹⁵R. Lovrenčić, n. dj., 45.

¹⁶Usp. o tome više, M. Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, 317.

¹⁷R. Lovrenčić, n. dj., 64.

¹⁸Potkraj 1896. dolazi do znatnije suradnje i približavanja u bitnim političkim pitanjima domovinaša i obzoraša, što je rezultiralo stvaranjem izborne opozicije 1897. godine, koja je pod nazivom »koalirana opozicija« djelovala u cijelom saborskom periodu 1897-1901. godine, kada se već počinje raditi na stvaranju nove stranke.

¹⁹Usp. o tome više: R. Lovrenčić, n. dj., 58. Državni službenici i veći dio stanovništva ovisno o vlastima, glasao je za kandidate Narodne stranke.

²⁰Juraj Posilović, od 1894. nadbiskup zagrebački, podrijetlom je i rodbinski bio vezan uz Sisak i njegovu širu okolicu. Korizmenom poslanicom 1898. osudio je socijaliste, a odobrio djelatnost kršćanskih socijala, a s njim u dogovoru Stjepan Zagorac, tada kapelan u Sisku, nastoji dati čvršću podlogu klerikalizmu. (Usp. o tome više, M. Gross, n. dj., 332-333). Dragutin König, župnik sisački, također je pristaša kršćanskih socijala, te, u zajednici s J. Zagorcem, nastoji djelovati na društveni život u Sisku. Ta struja utjecat će na osnivanje Pučke čitaonice u Sisku 1898. godine. Za tajnika je bio izabran S. Zagorac, smještena je u kući trgovca Jurja Garbatia, predsjednik Ivan Čupak bivši je socijalist, a D. König je dugogodišnji predsjednik Gospodarske podružnice u Sisku.

domovinaš Tuškan. Tako je politički najutjecajnijem čovjeku u Sisku i stvarno omogućeno da po uzoru na bečke kršćanske socijale ne samo spomenuta struja²¹ već i on osobno još naglašenije zauzmu oštar antisemitski stav.

Osim toga, zahvaljujući Tuškani i Stjepanu Zagorcu, u Sisku se od 1. svibnja 1897. u tiskari Cupak-Dujak nastavlja tiskati »klerikalno domovinaški« orijentiran²² Hrvatski radnički glasnik,²³ koji nastoji u svoj privuču što više radnika, obrtnika, seljaka i ostalih, ponajviše s ciljem otupljivanja oštrice socijal-demokrata, pa i frankovaca, u pogledu njihova utjecaja na radništvo.

Teškom neuspjehu hrvatske opozicije na saborskim izborima 1901. djelotvoran lijek pokušava dati grupa »mladih«, koji se okupljaju i konstituiraju u zasebnu »grupaciju« - Napredna omladina, tražeći nove puteve i izlaze, na već prihvaćenim opredjeljenjima, poglavito njezina praškog dijela. Osim toga, i sama opozicija izgleda uvida da razlozi njihove nemoći i neuspjeha na izborima ne zavise isključivo od Khuenova terora, nego i od njihovih slabosti. Sve su to bili razlozi da u siječnju 1902. dođe do fuzije domovinaša i obzoraša, a 29. siječnja 1903. i konstituiranja u novu stranku - Hrvatsku stranku prava,²⁴ kojoj se privremeno priključuje i Napredna omladina.²⁵ Napredna omladina zajedno sa socijalistima nastoji početkom 1903. pokrenuti izvansaborsku političku akciju opozicije, ponajprije na pitanjima oko zauzimanja jedinstvenih stavova u vezi s predstojećom obnovom financijske nagodbe između Hrvatske i Ugarske.²⁶ Tako je došlo i do »velike javne skupštine« u Zagrebu 11. ožujka 1903. u prisutnosti više od 5000 ljudi, »koji su pripadali svim staležima i svim oporbenim frakcijama: naprednoj omladini, hrvatskoj stranci prava, čistoj stranci prava, socijalnoj demokraciji i kršćan-sko-socijalističkoj stranci.«²⁷ Među govornicima zapaženiji su bili naprednjaci S. Radić i Milan Marjanović, te Vitomir Korać u ime Socijaldemokratske stranke i Hinko Sirovatka ispred Radničke hrvatske zajednice kršćanskih socijalista.

»Sisački glas«, pozdravljajući tu skupštinu, ističe da je ona održana »proti financijske nagodbe kakvu je žele obnoviti mađaroni«, a drago im je što su joj prisustvovali i »naši (misli sisački - I.G.) tzv. socijalisti.«²⁸ Na skupštini su donesene tri rezolucije, kojima se traži potpuna financijska samostalnost Hrvatske, dosljedno ostvarivanje političkih i ljudskih prava, dok se trećom rezolucijom, izglasanom na prijedlog socijalista, govori o demokratizaciji vojnih pitanja, a protiv prisutne militarizacije.²⁹ Uspjeh i masovnost zagrebačke

²¹M. Gross, n. dj., 332.

²²Usp. o tome podrobno, Vinko Cecić, Rimokatolička crkva i radničko pitanje u Hrvatskoj 1869-1914, Zagreb 1957, 87-97.

²³Hrvatski radnički glas počeo je izlaziti u Zagrebu 1. 1. 1897. kao glasilo radničkih krugova stranke prava i List za promicanje i zaštićivanje interesa hrvatskih radnika i obrtnika. Glavni ideolog lista ponajprije je S. Zagorac, a list je nesumnjivo podržavan i od nadbiskupa J. Posilovića. G. Tuškan u »svom stilu« koristi stranice lista za grube obračune s J. Frankom, a piše i protiv prisutnih socijalističkih pogleda uopće. Takvo pisanje oštro osuđuje ne samo Sloboda, već i frankovački Hrvatski radnik. Kako je list počeo izlaziti u Sisku, odgovorni mu je urednik I. Cupak, a list je sada »Glasilo hrvatsko kršćansko-socijalnog pravaškog radništva.«

²⁴Usp. o tome Janko Ibler, Hrvatska politika 1903, Zagreb 1914, 1, 149.

²⁵R. Lovrenčić, n. dj., 149.

²⁶M. Gross, n. dj., 326.

²⁷J. Ibler, n. dj., 9.

²⁸Sisački glas, Sisak, 2, 15. 3. 1903, 6. (Dalje samo: Sisački glas, godina izlaženja, datum i broj lista).

²⁹J. Ibler, n. dj., 10-11. Prema navedenom tekst rezolucije glasi:

1. S razloga, što bilo kakva ekonomska i financijska podređenost uobće štetno djeluje po narodni razvitak; što se je naročito financijski odnošaj između Hrvatske i Ugarske pokazao neizrecivo štetonošnim i upravo ubitačnim po svaki zdravi kulturni, socijalni, gospodarski i politički razvoj Hrvatske: skupljeni zahtijevaju da se hrvatski kraljevinski odbor, koji raspravlja o obnovi financijske nagodbe između Hrvatske i Ugarske, stavi na stanovište *podpune financijske samostalnosti*, i izjavljuje

skupštine nesumnjivo je potakao sazivanje više od 50 sličnih skupova u pokrajini, koji su većinom zabranjeni.

U Sisku je skupština bila zakazana za 22. ožujka, ali je zabranjena od gradskog poglavarstva. Zato opozicijski prvaci, najvjerojatnije u dogovoru sa S. Radićem sazivaju sastanak da se ne bi »sva Hrvatska pitala, kad je tako (misli se na neodržavanje skupštine - I. G.) u svijestnom Sisku, koji ima svoga Tuškana i još tolike druge«, kako će onda biti po drugim mjestima.³⁰ Sastanak je održan u prostorijama »Svrtišta Toplak« uz oko 350 sudionika, »polovicom trgovaca i obrtnika, a polovicom seljaka i radnika.«³¹ Uvodnu je riječ održao bačvarski obrtnik Mijo Lugarić, a predsjedavao je odvjetnik Benjamin Superina. Iz Zagreba su došli S. Radić, koji je opširno obrazložio smisao prve rezolucije zagrebačke skupštine, naglašavajući dugogodišnje financijsko izrabljivanje Hrvatske, i Hinko Sirovatka, koji je govorio o »važnosti svcobčeg izbornog prava, sastajanja, udruživanja i slobode štampe«. Siščanin Franjo Baumeister, govoreći općenito protiv militarizma, osobito je isticao velika novčana sredstva koja Hrvatska mora izdvajati za uzdržavanje vojske i sl. Od Siščana su u sličnom tonu još govorili Jospa Cupak, M. Lugarić, B. Superina i drugi. Na kraju sastanka donesena je rezolucija, kojom su usvojene osnovne poruke već spomenutih zagrebačkih rezolucija.³² Poslije uspješno održanog sastanka sazivaju se pučke skupštine za financijsku samostalnost 29. ožujka u Sunji³³ i 13. travnja u Petrinji, ali su bile zabranjene.³⁴ Nagomilano narodno nezadovoljstvo i ogorčenje nisu više mogle zaustaviti niti zabrane javnih pučkih skupština, pa se to nezadovoljstvo sve više počinje manifestirati u stihijskim nemirima i demonstracijama.

U zagrebačkim demonstracijama, koje su bile među prvima, od 2. do 27. ožujka, osim napada na Željezničku stanicu radi ispisanih mađarskih natpisa, napadnuta je i »Sisačka pivovara« u Zagrebu, »gdje dnevno razni mađarski i švabski komedijaši pjevaju i predstavljaju i time štetu prave hrvatskom kazalištu«. Za to kazališno društvo »Orfeum« Sisački glas piše da je sastavljeno od »tudinaca«, a već »je jučer navečer svojim produkcijama počeo« i u sisačkom Velikom kaptolu, gdje će »večeras također biti.«³⁵ Sisački glas početkom 1903. osobito oštro »udara« protiv mađarona, pa i sisačkih Židova, označavajući ih glavnim neprijateljima Hrvatske. List je imao relativno velik broj čitatelja i, usprkos čestim zabranama, uspio je utjecati na znatan broj

svoje pouzdanje onim članovima toga odbora koji na tom stanovištu stoje, s pozivom, da ga ustrajno i unaprijed zastupaju.

2. S razloga, jer je za postignuće svih uvjeta zdravom kulturnom, gospodarskom, socijalnom i političkom razvitku i životu, pa dakle i za postignuće financijske snage i samostalnosti, nužno izvojititi potpunu slobodu štampe, sastajanja i udruživanja, slobodu izbora i obće, jednako, izravno i tajno izbornu pravu, bez kojega se uz izbornu praksu i policajni sistem, koji gospoduje u Hrvatskoj, ne može hrvatskom saboru priznati, da je predstavnik narodne volje: sakupljeni pozivaju na sveobći zajednički rad i organizaciju svih narodnih sila i na žilavu borbu za postignuće ovih političkih i čovječanskih prava.

3. Sakupljeni izjavljuju, da su iz razloga kulturnih, gospodarskih i socijalnih principijelni protivnicima militarizma, koji sveudilj traži od naroda sve veće i nove žrtve u krvi i novcu; ali dok taj militarizam ipak postoji, sakupljeni zahtijevaju: demokratizaciju vojske i njeno prilagodivanje nacionalnim potrebama i karakteru onih naroda, koji ju sastavljaju i uzdržavaju. Isto tako smatraju sakupljeni svako povišenje kontingenta novaka i vojnih tereta nepotrebnim, dapače štetnim, te zahtijevaju, da se svako ovakovo povišenje odkloni. Konačno sakupljeni osuđuju motive, koji vode obstrukciju *magjarske saborske opozicije* protiv novih vojnih tereta, te prosvjeduju proti tome, da se vojska ustavlja u izključivu službu gospodujućih razreda i stranaka, kao i proti svakoj namjeri, da se vojsci Ugarske i Hrvatske dade isključivo magjarski nacionalni karakter.

³⁰Sisački glas, 2, 29. 3. 1903, 7.

³¹Isto, str. 2.

³²Isto.

³³Banovac, 16, 28. 3. 1903, 13.

³⁴Isto, 11. 4. 1903, 15. i 18. 4. 1903, 16.

³⁵Sisački glas, 2, 29. 3. 1903, 7.

žitelja sisačkog područja, osobito iz nižih slojeva. Poslije poznatog sukoba seljaka i oružnika 11. travnja u Zaprešiću, radi oštre kritike režima, list je opet zabranjen, a glavni urednik J. Čupak novčano kažnjen.³⁶ Veliki publicitet list daje i pismu opozicijskih zastupnika³⁷ banu Khucnu 22. travnja, tim više što se među potpisnicima nalazi i G. Tuškan, na uredništvo i vlasnika tiskare Janka Dujaka najutjecajnija ličnost.

Nakon kratkotrajnog prividnog zatišja, u Sisak je 7. svibnja poštom »stigla na knjigotiskaru Janka Dujaka pošiljka sa buntovnim spisima pod naslovom 'Pricki sud', 'Cienjeni suborioče' i 'Narode' potpisani sa 'Zbor narodne obrane'.³⁸ Osim već poznatih osuda Khucnova režima i zahtjeva koji proizlaze iz zagrebačkih rezolucija, proglasima se narod poziva na uklađanje neprijateljstava i na slogu bez razlike na vjeru, na borbu u koju treba stupiti cijela zemlja, svako selo svi gradovi, na nasilno održavanje pučkih skupština i skidanja mađarskih zastava i grbova, jer je došao »čas u kojem moramo pokazati cijelom svijetu da nas ima još Hrvata i da smo ljudi svoji, koji ne dadu gaziti po sebi od jednog tiranskog grofa, od jedne proste varalice i njegove bijesne i podle čete«. ³⁹ Svojim radikalizmom i unošenjem novih momenata izazvao je proglas »Priječki sud«, tiskan u Švicarskoj, kojim se poziva, ne samo Hrvate, nego i cjelokupno svjesno stanovništvo Hrvatske, »da stavi taj izmet (misli se uz Khucna na sve protunarodne elemente - I. G.) pred narodnu optužbu i da ga po propisima o prijekom sudu u ime zakona tako besrčno gaze«. ⁴⁰ J. Dujak navodno je istoga dana prispjele proglaše predao »jednom nepoznatom čovjeku«, ⁴¹ a budući da su se već tijekom dana raspacavali po Sisku i Petrinji odmah je uhapšen, zajedno s postolarom Josipom Kraljem iz Petrinje.

U Petrinji dolazi do nemira već u petak 8. svibnja navečer, a u tim izgredima sudjeluje oko 150 demonstranata, većinom obrtnika, radnika i seljaka, »pjevujući i vičući »Živila Hrvatska! Krepali mađaroni!«⁴² Osim toga,

³⁶Isto, 2, 26. 4. 1903, 9.

³⁷Cijeli tekst pisma vidi: J. Ibler, n. dj., 25-30. Osim G. Tuškana pismo su potpisali i: Dr. Šandor pl. Bresztyenszky, Dr. Ivan Banjavčić, Erazmo Barčić, Dr. Marijan Derenčin, Dr. Josip Frank, Dr. August Harambašić, Milan pl. Kiepač, Dr. Bogoslav Mažuranić, Cvjetko Rubetić, Dr. Mile Starčević, Dr. Božo Vinković, Dr. Fran Vrbanić.

³⁸Navedeno iz obrazloženja optužnice, kraljevskog državnog odvjetništva u Petrinji, kojom su optuženi neki sudionici svibanjskih sisačkih demonstracija. Optužnica ima 30 stranica, a pohranjena je u Muzeju Sisak pod br. 160/16. Budući da je u radu dosta korištena, u daljnjem tekstu navodim samo kao: MS-optužnica, br. str.

³⁹Cijeli tekst proglaša »Narode« vidjeti: Iso Kršnjavi, Zapisci iza kulisa hrvatske politike, (priredio Ivan Krtalić) Zagreb 1986, 1, 245-248.

⁴⁰I. Kršnjavi, n. dj., 255-256. Proglas prema zapiscima Kršnjavog glasi: »Pošto je u zadnje doba bjescnilo vladajućih krugova u Hrvatskoj prevršilo svaku mjeru, a gaženje zakona i najelementarnijih prava narodnih i čovječjih pokazuju da se je u našoj mađaronskoj klici i njihovu goniciu na banskoj stolici razbjescnila zvijer pod čovječjim likom tako da se oružanom silom na najbrutalniji način gazi, tuče i siječe narod, koji mora da protiv bezakonja brani zakon, pojav sav abnormalan, te tako narušuje javni mir i poradak, počinjenu zločinu, nasilju i bunjenju naroda, koji mora da u očigled tih pojava preuzme u svoju roku cxecktuivu, smatramo nužnim da nad vladajućom klikom krvopija i njihovim hajdučkim vodom Khuenom Hédeváryjem proglasi

Pricki sud

i pozove sve svjesne, ne samo Hrvate, nego i ljude koji do čovječjega dostojanstva nešto drže, da stave taj izmet pred narodnu optužbu i da ga po propisima o prijekom sudu u ime zakona tako besrčno gaze, i gaziti dopuštaju u ime naroda u svrhu narodne obrane po zaslugi, i najbezobzirnije kazne. Upozoravamo napokon da se ne obraća sila na one po veltržcima plaćenu braću, koja proti narodu pere svoja orudja, ali ujedno i opozorava i tu braću, ako već ne mogu biti uz narod, da ne preotimlju pregorljivim postupanjem njegovu strpljivost. Neka se na tu našu braću do krajne sile ne diže nijedna ruka, da se ne baci nijedan kamen, jer narod naš ne traži borbe, već stupa sasma u narodnu obranu, te zahtijeva da se u prvom redu kazne pravi krivci i vodje. Dolje s prostim lopovom i tiranom grofom Khuenom Hédeváryjem! Dolje s mađaronima!

Zbor narodne omladine

Tisak; Basel (Švicarska)

⁴¹MS-optužnica, 10.

⁴²Vaso Bogdanov, Hrvatski narodni pokret 1903/4, Zagreb 1961, 27-28.

poskidali su mađarske natpise i uništavali grbove na željezničkoj stanici i nekim drugim javnim zgradama. Kada se u Sisku 9. svibnja saznalo za petrinjske nemire i uhićenje Dujaka »sakupili su njegov tast Mijo Lugiarić i Josip Cupak deputaciju od kojih 40 Sisačkih građana koja je predvođena po odvjetniku Dr. Benjaminu Šuperini«,⁴³ zatražila od gradonačelnika Julija Horvata puštanje njihova istomišljenika na slobodu, u protivnom »slučaju pako da za ništa ne jamče« i da će to onda biti »pobuna na bunu«. ⁴⁴

Budući da zahtjevi te grupe građana nisu prihvaćeni, navečer oko 9 sati došlo je, bez svake sumnje, unaprijed organiziranog okupljanja oko 500 Siščana, koji su najprije krenuli prema željezničkoj stanici uz povike »Živio Tuškan, živio Turčić, Abzug Magjari, abzug židovi, Hura na magjare i kolo-dvor, Abzug Magjaroni« i sl.⁴⁵ Demonstranti su bili naoružani kamenjem, kolcima i betonskim pločama, usput su se zaustavili pred kućama podnačelnika Nikole Šipuća i njegova sina Ivana, koje su toliko uništili »da se je na izvanjskoj strani obih kuća iz utisaka kamena razabralo, da je kamenje padalo poput tuče«. ⁴⁶ Budući da je željezničku stanicu osiguravala vojska, demonstranti je zaobilaze, razbijaju prozore na zgradi u kojoj je smještena carinarnica i stanovi željezničkih činovnika, te se upućuju prema svom drugom glavnom cilju - svratištu Veliki kaptol. Usput je ta »rulja jošte polupala prozore na raznim kućama židova i privrženika narodne stranke ili dioničara Velikog kaptola.« ⁴⁷ U Velikom je kaptolu bilo i glavno sastajalište mađarona, pa je napad na njega i bio najžešći. Te večeri u kavani svratišta bilo je prisutno oko 40-ak uzvanika »kad na jednom oko 9 sati netko između prisutnih povika »Eviva Garibaldi« i tresnu pivskom čašom o pod«. ⁴⁸ To je vjerojatno bio unaprijed dogovoren znak za početak akcije, jer su se demonstranti već nalazili pred svratištem. Kamenicama i cementnim pločama najprije su porazbijali sve vanjske staklene površine, da bi potom pokraj uplašanih i bježećih gostiju, ušli u unutrašnjost zgrade i »ondje sve opustošili«. ⁴⁹

Kako je gradonačelnik J. Horvat pretpostavljao da će 9. svibnja u Sisku doći do nemira, vlasti poduzimaju potrebne mjere da demonstracije ne poprimе šire razmjere na većem dijelu sisačke okolice. Vojska je zatvorila prilaze Sisku, »pa nije bilo moguće da seljaštvo dodje u grad i demonstrira sa građanstvom«, ⁵⁰ a idućeg dana iz Zagreba, radi pojačanja sisačkim vojnim

⁴³MS-optužnica, 10.

⁴⁴Isto, 11.

⁴⁵Isto, 13. Nema sumnje da je pod utjecajem G. Tuškana Dujakov Sisački glas također poprimio oštar stav prema sisačkim Židovima. Bez obzira na to što je to 1903. list gotovo cijelokupne sisačke opozicijske javnosti, u svibanjskim nemirima zastupaju se i suprotna gledišta. Tako npr. optuženi Gjuro Dobranić bačvarski, naučnik kod Mije Lugiarića, u svojoj izvaji priznaje da su neki demonstranti poslije povika »Živio Tuškan, Abzug Magjari i Židovi« razbijali prozore na kućama trgovaca Leitnera i Deutscha, sve dok im se nisu usprotivili drugi sudionici demonstracija vičući »nemojte udarati na židove, naši su, udarajte na magjare.« (MS-optužnica, 25-26).

⁴⁶Isto, 13. Valja istaknuti da je Nikola Šipuč (1841-1925) ponajprije bio trgovac, a znatno manje političar. Potječe iz poznate sisačke trgovačke obitelji, a u zajedništvu s K. Morovićem osnovao je 1870. godine Hrvatsko parobrodarsko društvo s dva velika broda i 20 lada. Kao pristaša Narodne strake biran je i za narodnog zastupnika, a do 1895. pa sve do 1911. stalno je biran za sisačkog podnačelnika. Zbog svog političkog stava i bliske suradnje sa sisačkim Židovima od strane opozicije označavan je kao »ljuti mađaron«, a budući da je bio jedan od najbogatijih i vrlo utjecajan, mogu se razumjeti tako žestoki napadi na Šipuća i njegovu obitelj.

⁴⁷Krajem listopada 1902. godine u Sisku je osnovana tvrtka »Svratište Veliki kaptol, Dioničarsko društvo u Sisku«. Sisački glas obavještava svoje čitaoce da je to djelo N. Šipuća, koji je to napravio sa »svojim židovima i mađaronima«. Tuškan i vlasnik Tiskare Dujak osobito su bili ogorčeni, pa u prvom broju lista 1903. pišu »Neka i unučad upozna imena direktora dioničarskog društva Veliki kaptol, evo ih, Nikola pl. Šipuč, Mijo Krivošić, Vjekoslav Blašić, Berthold Reiss, Samuel Alexander i Jaques Hirschman.« (Sisački glas, 2, 4. 1. 1903, 1).

⁴⁸Banovac, 16, 16. 5. 1903, 20.

⁴⁹MS-optužnica, 14.

⁵⁰V. Bogdanov, n. dj., 28.

snagama, »pristižu i dvije satnije 53. pješačke pukovnije«.⁵¹ O svibanjskim sisačkim demonstracijama, pisalo je cjelokupno hrvatsko novinstvo, opisujući ih prema političkoj opredjeljenosti koju u to vrijeme zastupaju.⁵² Protukhucnovski orijentirani Obzor od 11. svibnja prikazao ih je ovako: »U subotu u jutro uapsili su sisačkog tiskara g. Janka Dujaka, jer je na njega pala sumnja, da je razparčavao neke proglose, a sumnja se je još više utvrdila, kad su prigodom ponovne premetačine našli u njega nekoliko primjeraka tih tiskanica. Gradjanstvo sisačko odaslalo je k načelniku odaslanstvo od 40 lica, da pusti Dujaka, što ovaj bez naloga državnog odvjetnika učinit nije mogao. Odaslanstvo je predvodio g. dr. Superina. Nešto poslije 8 sati na večer sabralo se mnogo gradjanstva, radništva i ženskog svijeta, te pjevajući otadžbeničke davorije hodala gradom. Kad je povorka stigla pred gostionicu »Veliki Kaptok«, stjecište nekih političara, koji su ju nedavno sjajno obnovili, zaorili su im neprijazni povici. Počelo se bacati kamenje, dok su bili razbiti svi prozori, i kad je to bilo učinjeno, provali svjetina u samu zgradu, te je stala razbijati i uništavati sve, do čega je došla, tako, da nije ostalo ništa cijela. Od ovud krenulo je mnoštvo gradom, te razbilo prozore na mnogim kućama. Iz Zagreba prispjelo je bataljun vojske.« »Sisački glas«, koji je o demonstracijama izvještavao na »svoj način«, bio je zabranjen, glavni urednik J. Čupak zatvoren, a list ne izlazi duže vrijeme.⁵³

U tzv. prvoj fazi pokreta dolazi do manjih nemira i 18. kolovoza, radi izvješene mađarske zastave na željezničkoj stanici u Sisku i Lekniku, ali zbog pojačanih mjera sigurnosti,⁵⁴ do demonstracija i »udara« na željezničku stanicu nije došlo. Od 500 sudionika sisačkih svibanjskih demonstracija kraljevsko odvjetništvo u Petrinji 9. je kolovoza 1903. podiglo optužnicu protiv 34 Siščana. Ističe se da su demonstracije bile unaprijed planirane, ali »nažalost« nema dokaza »proti intelektualnim začetnicima tih ispada«.⁵⁵ Jedino što je poznato, kaže se dalje u optužnici, jest pisanje Sisačkog glasa koji je »sistematično harangirao svoje čitaoc« protiv vladinih pristaša u Sisku, a osobito protiv podnačelnika N. Sipuša, sisačkih Židova i dioničarskog društva Veliki kaptol.⁵⁶ Vremenskim kaznama zatvora osuđeni su od optuženih samo: Otto Antolčić - slovoslagar, Slavko Kovačić - stolarski naučnik, Franjo Kovač - dimnjačarski pomoćnik, Rok Golubić - stolarski pomoćnik, Milan Božičević - limarski pomoćnik, Djuro Dobrinčić - bačvarski pomoćnik, svi na »tešku tamnicu« od 9 mjeseci, a Franjo Potkrajski - težak, Petar Drnule - mesarski pomoćnik i Nikola Steinburg-Rožanković - postolarski pomoćnik na tešku tamnicu od 1 godine.⁵⁷

⁵¹Banovac, 16, 16. 5. 1903, 20.

⁵²Narodne novine, kao proročinski službeni list nastoje umanjiti značaj cijelog pokreta i dati mu »maltene« huliganski karakter, a u broju od 11. svibnja 1903. piše: »U subotu na večer došlo je u Sisku do izgređa. Svjetinja iz nižih slojeva pošla je pred hotel »k Velikom Kaptolu« i prodrila u kavanu, te razbila, što je mogla razbiti. Onda je pošla rulja pred kuće podnačelnika g. N. Sipuša i njegovog sina, javnog bilježnika dr. Sipuša, gdje je razbila prozore. Pošto su još i na carinskom uredu razbijena nekoliko okna, hujela je rulja poči na koldvor, ali se je povukla natrag, vidjevši, daje koldvor zaposjednut vojskom. Pošto je redarstvo ondje nedostatno otišle su jučer dvije satnije 53. pješačke pukovnije u Sisak pod zapovjedništvom kapetana Wentkea.« Po sisačkim izvještajima nose tamošnji izgredi više antisemitsko, nego protumađarsko obilježje.

⁵³Deseti je broj Sisačkog glasa zbog pisanja o demonstracijama bio zabranjen, tako da slijedeći broj lista izlazi 19. studenog 1903. O razlozima za to Sisački glas u br. 11 piše: »Prigodom zadnjih nemira u Sisku bio je zatvoren među ostalima i naš urednik J. Čupak, pa jer je po nekoliko puta bio zatvaran naš urednik A. Vukinović, nije bilo tako lako naći urednika, a od danas 19. 11. 1903. izlaziti će svaku drugu nedjelju pod uređovanjem Josipa Hvalike.« (Sisački glas, 2, 19. 11. 1903, 11).

⁵⁴V. Bogdanov, n. dj., 68.

⁵⁵MS-optužnica, 12.

⁵⁶Isto, 12-13.

⁵⁷Osim ovih bili su optuženi i: Mato Trauber, 16 godina star, postolarski naučnik, Slavko Antolčić, 16 godina, brijački naučnik, Franjo Franičević, 20 godina, kelner, Franjo Dragosavac, 19 godina, knjigovežarski pomoćnik, Nikola Herman, 18 godina, brijač, Vilim Vuić, 18 godina, brijački pomoćnik,

Nakon burne i ponegdje krvave prve faze, narodni pokret početkom jeseni ulazi u »kolotečinu« mirne borbe, aktivnost je naizgled popustila, naročito u pogledu javnih skupova u Zagrebu, Osijeku, Brodu i Sisku »iako su baš ondje bili gangliji opozicije«. ⁵⁸ Siru političku aktivnost, poglavito na iniciranju narodnih skupština, pokreće opet Napredna omladina, dokazujući da unatoč svim svojim slabostima i dalje »predstavlja najagilniji dio hrvatske opozicije«. ⁵⁹

Osim toga, proljetni su nemiri nesumnjivo utjecali i na promjene odnosa hrvatske i srpske opozicije, što se na sisačkom području djelimice primjećuje već na glinskoj skupštini 31. listopada 1903, održanoj u organizaciji Srpske samostalne stranke. Uz prvake stranke Rodoljuba Paića i Svetozara Pribičevića, prisutan je tu i govori S. Radić. Osim čisto srpskih zahtjeva, prihvaćenih rezolucijama, traži se i »sveopće tajno izborno pravo, sloboda štampe, zbora i udruživanja«, a kraljevski odbor (tzv. regikolarna deputacija - I. G.) koja radi na obnovi financijske nagodbe, mora se »izjaviti za potpunu financijsku samostalnost kraljevine Hrvatske i Slavonije sa svim posljedicama u zakonodavstvu i upravi.« ⁶⁰ U Glini je 12. studenog održana i druga pučka skupština, ovom prilikom u organizaciji Hrvatske stranke prava, a zapaženi govor za financijsku samostalnost, te potrebu što većeg međusobnog razumijevanja i suradnje Hrvata i Srba, osobito na tom području drži S. Radić »izaslanik iz Zagreba«. ⁶¹

Usljed opreza i bojazni službenih vlasti, u gradu je Sisku onemogućeno održavanje javnih skupština, a doprinos Siska i Sišćana, poznatih u vezi i oko svibanjskih demonstracija, u daljnjem tijeku pokreta ogleda se u jednoj smirenijoj i politički mudrijoj aktivnosti, koja se kontinuirano odvija, kako u Sisku, tako i na skupovima koji se održavaju u njegovoj neposrednoj blizini.

U selu Odri početkom studenog održan je »Pouzdana sastanak« u prisutnosti seljaka iz Zabna, Drenčine i Odre, a od Sišćana je tu J. Cupak »pak se porazgovaraše o ovom liepom pokretu po domovini«. ⁶²

Pučka skupština u Petrinji održana je 15. studenog, sazvana po građanskom odboru za priređivanje pučkih skupština. ⁶³ Skupu su prisustvovali G. Tuškan i S. Radić »koji se nešto poslije 10 sati dovezoše zajedno iz Siska«. ⁶⁴ Pred samu skupštinu »dodjoše zajedno Hrastovčani, Hrvati i Srbi pod hrvatskom zastavom, koju je nosio Srbin i pod srbskom koju je nosio Hrvat.« ⁶⁵ S najvećom pažnjom su prisutni saslušali izlaganja Tuškana i Radića, koji su iznosili svoje stavove o financijskoj samostalnosti i neprijateljima Hrvatske. Na kraju su prihvaćene četiri rezolucije, kojima se osim

Valentin Dubrava, 22 godine, konobar, Frnajo Komlinović, 17 godina, stolarski naučnik, Stevo Sablić, 23 godine, ciglar, Ivan Belajac, 38 godina, sluga, Antun Hladnik, 17 godina, postolarski naučnik, Josip Herendić, 38 godina, težak, Mato Pantarić, 24 godine, težak, Anka Vornaček, 20 godina, kuharica, Gabrijela Selak, 15 godina, služavka, Marija Trempetić-Lulić, 26 godina, prilježnica, Djuro Peharda, 50 godina, medicar, Tomo Janušić, 17 godina, trgovački pomoćnik, Milan Dragosavac, 18 godina, slikar, Josip Podkrajšek, 19 godina, težak, Frnajo Lugarić, 15 godina, bačvarski naučnik, Olga Jurak, 16 godina, švelja, Lavoslav Prosenjak, 18 godina, knjigoveški pomoćnik, Kuzman Sopčić, 15 godina, limarski naučnik, Antun Nemec, 21 godina, brijački pomoćnik i Josip Cupak, 37 godina, činovnik Posavske štedionice u Sisku. (MS-optužnica, 1-3).

⁵⁸R. Lovrenčić, n. dj., 176.

⁵⁹Isto, 174.

⁶⁰V. Bogdanov, n. dj., 303-304.

⁶¹Skupštinu je otvorio glinski odvjetnik dr. Stjepko Španić, a osim Radića govorili su i svećenik Batušić, župnik Ettinger, a jednoglasno prihvaćene rezolucije pročitao je građanin Mijat Matijević. (Banovac, 16, 14. 11. 1903, 46).

⁶²Sisački glas, 2, 19. 11. 1903, 11.

⁶³Banovac, 16, 14. 11. 1903, 46.

⁶⁴Dvie narodna skupština u petrinjskom kotaru, (Pretiskano iz »Obzora«) Zagreb 1903, 3.

⁶⁵Isto, 4.

poznatih skupštinskih zahtjeva traži »da Hrvati i Srbi rade složno, jer će jedni i drugi imati koristi ako Hrvatska bude posve neodvisna od Ugarske, a hrvatski jezik jedini službeni jezik u svim granama državne uprave.«⁶⁶

Narodna skupština u Sunji održana je isti dan kada i petrinjska, pa su umjesto spriječnog Tuškana i Radića, nazočni i govore sisački opozicijski političari: B. Superina, J. Dujak, M. Lugarić, pravnik Milan Ključec i trgovac Juro Garbati, a iz Zagreba - glavni urednik *Obzora* Josip Pasarić.⁶⁷ Za predsjednika skupštine izabran je sunjski trgovac, stari pravaš Kosta Obradović, koji naročito izražava zahvalnost što su se »u tako liepom broju odazvala i braća Srbi, da se zajednički posavjetuju s rođenom braćom Hrvatima, kako će braniti svoj dom i rod u teškim ovim vremenima«, a mađaronski zastupnici u Zagrebu i Pešti trebaju čuti »da je dogorjelo do nokata i da tako dalje ne ide.«⁶⁸ J. Pasarić govorio je o općim izbornim i ustavnim pravima, a B. Superina o teškoj borbi za financijsku samostalnost i potrebi sloge i sporazuma sa Srbima, da bi poslije još nekih govornika skupština završila usvajanjem rezolucija.⁶⁹

Heterogenost i labilnost hrvatske opozicije krajem 1903., a naročito početkom 1904. u znatnoj se mjeri reflektira i na cijelo sisačko područje. Najistaknutiji sisački opozicijski političari po svojim su političkim razmišljanjima sve udaljeniji. B. Superina mnogo je bliži struji S. Radića, a Tuškan ostaje u mnogim pitanjima »čvrst« i uporan sa svojim duboko ukorijenjenim domovinaškim opredjeljenjima.

Radi svibanjskih nemira Sišćanima nije uspjelo sazvati pučku skupštinu sve do sredine 1904. godine. Trebala je biti održana 19. lipnja, a pozvani su svi »bez razlike stranaka, jer se ne radi o strankama, već o životu naroda.«⁷⁰ Međutim »radi javne sigurnosti, te mira i poretka« i ona je zabranjena.⁷¹ Bio je to posljednji doprinos Siska narodnom pokretu 1903/4.⁷²

⁶⁶Isto, 13.

⁶⁷Isto, 14.

⁶⁸Isto, 21-22. O tome da Khuenovu režimu za lakše ostvarenje ciljeva nesumnjivo odgovara hrvatsko-srpski sukob, dopisnik *Obzora* ovako opisuje »Govornik (Misli Superina - I. G.) pripovijeda, kako se je u zatvoru sastao s jednim srbskim novinarom, koji je dospio onkraj brave zato, što je pisao za izmirenje s Hrvatima, a proti nasilnom sustavu Khuenovu. Vidi se da našem neprijatelju nije počudno nastojanje o zbliženju dosad zavadene braće Hrvata i Srba. Oni i žive od naše nesloge.« (Isto, str. 22).

⁶⁹Rezolucije su glasile:

1. Pučka skupština u Sunji, obdržavana dne 15. studenog 1903, zahtjeva, da financijalno zakonodavstvo i financijalna uprava za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju imade posvema priču u djelokrug sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te kr. hrv. - slav. - dalmat. zemaljske vlade u Zagrebu, i najodlučnije traži da se hrvatski kraljevinski odbor, koji razpravlja ob obnovi financijalne nagodbe između Hrvatske i Ugarske, stavi na stanovište podpune financijske samostalnosti.

2. Skupština zahtjeva, da se putem zakona proširi izborno pravo, po kojemu će svaki punoljetan i pošten svoj gospodar imati pravo glasa tajnim glasovanjem kod izbora, bez obzira na porez; zahtjeva, da se zaštiti podpuna sloboda izbora, onako, kako je i u samoj Ugarskoj zaštićena; zahtjeva slobodu štampe i zastajanja; zahtjeva, da se donesu zakoni za zaštitu osobne slobode, kućnoga praga i listovne tajne; da se ustroji upravno sudište sa sjedištem u Zagrebu; zahtjeva, da se na svim hrvatskim željeznicama uvede zakonom zajamčeni službeni jezik hrvatski; zahtjeva konačno, da se dokine zakon, kojim je dokinuto sudovanje porote u tiskovnim stvarima i da se uspostavi zakon o neodvisnosti sudaca;

3. Skupština izražuje želju da složnim i uzajamnim radom sa braćom Srbima, koji su u svome novinstvu počeli s interesom pratiti naše javno politike, te koji su nedavno u Dalmaciji s Hrvatima utanačili trajnu slogu, - stupimo u ustavnu borbu proti našem zajedničkom neprijatelju, koji nam već ugrožava i naš narodni obstanak.

⁷⁰Sisački glas, 3, 26. 6. 1904, 13.

⁷¹Isto, str. 3.

⁷²O značenju, porukama, vremenskom rasponu i nazivu narodnog pokreta koji je počeo, o čemu vjerojatno nema dvojbe, ožujka 1903, različito se pisalo. Tako npr. V. Bogdanov u navedenom djelu daje pokretu i »Primjese« ustanka i ustaničke borbe, kao i da je bio »protuaustrijski, protudinastički, nacionaloslobodilački i čak protukapitalistički« (Usp. R. Lovrenčić, n. dj., 170). Neki autori kao npr. M. Gross, narodni pokret stavlja samo u 1903, a ne i 1904. godinu, (vidi: M. Gross, Narodni pokret u Hrvatskoj 1903, Istorijski pregled, Beograd 1954, 20) dok V. Bogdanov smatra da pokret u Hrvatskoj traje do kraja 1904. Promatrajući sve to kroz sisačka zbivanja, ili bolje rečeno sa stajališta »sisačkog

Narodni pokret 1903/4. ponajprije je bio protumadarski i protumadaronski. Znatno je utjecao na povezivanje političkih i nacionalnih snaga banske Hrvatske i Dalmacije, započeo je zbližavanje između hrvatskih i srpskih razlika, i potaknuo pojavu novih političkih grupa. Zahvaljujući narodnom pokretu i svjetska je javnost bila obaviještena o položaju u kojem se nalaze hrvatske zemlje unutar monarhije. Pokret u Hrvatskoj imao u Sisku i cijelom sisačkom kraju značajno uporište i podršku. Početkom 1903. ogleda se to kroz burne, pa i neodmjerene, istupe opozicijskih političara, i pisanje »Sisačkog glasa«, a u svom daljnjem toku poprima mirnija i politički mudrija obilježja.

Bespoštednu borbu za financijsku samostalnost Hrvatske i žestoko raspoloženje prema »madaronima« umanjuje prisutno antisemitsko raspoloženje. Te nepoželjne osobitosti sisačkog pokreta jednim dijelom umanjuju naglašenija raspoloženja i želje, stvarne radnje i suradnja dijela hrvatske i srpske opozicije. Događanja u Sisku i široj okolici, kao i doprinos pojedinih Siščana narodnom pokretu nisu još znanstveno vrednovani. Unatoč spomenutim nepovoljnim značajkama, Sisak i njegovo šire područje nesumnjivo su bili jedno od jačih i dobro organiziranih žarišta narodnog pokreta u Hrvatskoj 1903/4.

Z U S A M M E N F A S S U N G DIE VOLKSBEWEGUNG AUF DEM GEBIET VON SISAČ 1903/4.

In Sisak als einem der Brennpunkte von Oppositionskräften in Kroatien versuchen in erster Linie der Anwalt Grga Tuškan und Janko Dujak, Inhaber der Druckerei, wo das Oppositionsblatt »Sisački glas« (»Die Stimme von Sisak«) gedruckt wird, die Volksbewegung zu lenken und ihr einige besonderen Merkmale zu verleihen. Nach der Verhaftung von Dujak wegen Inumlaufsetzen von Antiregierungsverkündigungen, kommt es auch auf dem Gebiet von Sisak zu Unruhen. Zuerst in Petrinja, wo etwa 150 Bürger demonstrieren, und am 9. Mai 1903 in Sisak, wo mehr als 500 Personen demonstrieren, wovon 34 verklagt und 9 zu einer Haftstrafe verurteilt wurden. Wegen verstärkter Sicherheitsmaßnahmen hat es in Sisak keine Demonstrationen und Volksversammlungen mehr gegeben, während die Oppositionspolitiker von Sisak an Versammlungen in Glina, Petrinja, Sunja und anderen Ortschaften in der Umgebung von Sisak teilnehmen und bemerkenswerte Reden halten.

Die Volksbewegung in Kroatien hatte in Sisak und der gesamten Region von Sisak einen bedeutenden Stützpunkt und Unterstützung. Als festerer Bestandteil der gesamten Volksbewegung in Kroatien ist sie von vielen positiven jedoch auch negativen Merkmalen gekennzeichnet. Der erbitterte Kampf für die finanzielle Selbständigkeit Kroatiens und das heftige Wirken gegenüber den »Magyarenfreunden« wird durch die vorhandene antisemitische Stimmung verringert, während Ende 1903 die Volksbewegung durch eine wesentlichere Tätigkeit an der Aufhebung von kroatisch-serbischen Konflikten gekennzeichnet ist.

narodnog pokreta« bez sumnje je za ta razmatranja najprihvatljivije mišljenje R. Lovrenčića o dvije faze pokreta. Prva od siječnja do kolovoza 1903. i druga od jeseni (listopada) pa do ožujka 1904. godine.

Budući da je u Sisku »narodna skupština« sazvana i za 19. lipnja 1904, a iz Proglasa odbora za saziv skupštine je vidljivo da bi trebala imati sve bitne značajke održanih narodnih skupština po Hrvatskoj, smatramo da bi vremenski raspon narodnog pokreta valjalo pomaknuti do lipnja 1904, barem u sisačkim relacijama. U izdanom proglasu za skupštinu potenciraju se već poznati skupštinski zahtjevi, oštro se napada saborske izaslanike, koji se samo »nagrađuju i počee popuštati«. U proglasu se dalje traži od naroda da ne smije dopustiti još deset godina financijsko izrabljivanje, jer ćemo postati »ruglom čitavom svijetu«, radi toga treba »prosvjedovati i kazati našim zastupnikom što je narodna volja«. (Sisački glas, 3, 26. 6. 1904, 13).

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.